

УДК: 37.018.1(575.2+5-12)

ЗАКИРОВА А.А., ТАШТЕМИРОВА Э.К., АСАН КЫЗЫ ОРОЗАЙЫМ

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети,
Ош шаарындагы гуманитардык-табигый илимдер факультети

ЗАКИРОВА А.А., ТАШТЕМИРОВА Э.К., АСАН КЫЗЫ ОРОЗАЙЫМ

Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына,
Гуманитарно естественно-научный факультет в г. Ош

ZAKIROVA A.A., TASHTEMIROVA E.K., ASAN KYZY OROZAYIM

Kyrgyz National University named after J. Balasagyn,
faculty of Humanities and Natural Sciences in Osh

ЭТНОПЕДАГОГИКАНЫН КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЖАНА ОРТО АЗИЯДАГЫ ОРДУ

МЕСТО ЭТНОПЕДАГОГИКИ В КЫРГЫЗСТАНЕ И СРЕДНЕЙ АЗИИ

THE ROLE OF ETHNOPEDAGOGY IN KYRGYZSTAN AND CENTRAL ASIA

Кыскача мүнөздөмө: Этнопедагогиканын Кыргызстандын коңшу өлкөлөрү – Казакстан, Өзбекстан, Тажикстан жана Түркмөнстан педагогика илимин өнүктүрүүдө өздөрүнүн тарыхый, маданий жана социалдык өзгөчөлүктөрүнө таянган. Бул өлкөлөрдүн педагогикалык системасы өзгөчө советтик билим берүү мурастарына негизделген жана заманбап талаптарга ылайык этнопедагогика ордун жоготпостон жаңыланып келүүдө.

Макалада этнопедагогиканын Кыргызстандагы жана Орто Азиядагы орду, анын өнүгүү этаптары жана учурдагы абалы каралат. Ошондой эле, улуттук тарбия берүүнүн мааниси жана келечектеги өнүгүү багыттары талданат.

Негизги сөздөр: Этнопедагогика; Кыргызстан; Орто Азия; педагогика; каада-салт; эпостор.

Аннотация: Этнопедагогика соседних с Кыргызстаном стран – Казахстана, Узбекистана, Таджикистана и Туркменистана опиралась в развитии педагогической науки на свои исторические, культурные и социальные особенности. Педагогическая система этих стран основана на советском образовательном наследии, а этнопедагогика постоянно обновляется в соответствии с современными требованиями.

В данной статье рассматривается роль этнопедагогики в Кыргызстане и Центральной Азии, ее этапы развития и современное состояние. Анализируется значение национального воспитания и перспективы его развития.

Ключевые слова: Этнопедагогика; Кыргызстан; Средняя Азия; педагогика; Обычай и традиции; эпосы.

Annotation: In the development of pedagogical science, the ethnopädagogy of the countries neighboring Kyrgyzstan – Kazakhstan, Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan relied on their historical, cultural and social characteristics. The pedagogical system of these countries is based on the Soviet educational heritage, and ethnopädagogy is constantly

updated in accordance with modern requirements.

This article examines the role of ethnopedagogy in the Kyrgyzstan and Central Asia, its stages of development, and its current state. It also analyzes the importance of national education and future development trends.

Keywords: Ethnopedagogy; Kyrgyzstan; Central Asia; Pedagogy; customs and traditions; epics.

Этнопедагогика – ар бир улуттун тарбия берүү салттарын, педагогикалык көз караштарын жана билим берүү усулдарын изилдеген илим. Кыргыз элинин тарыхында этнопедагогика өзгөчө орунду ээлеп, элдик билим берүү, каада-салт жана тарбия системасы аркылуу өсүп-өнүккөн. Бул макалада Кыргызстанда жана Орто Азия чөлкөмүндө этнопедагогиканын орду, анын өнүгүү баскычтары жана азыркы абалы талданат.

Тарбиялоо, билим берүү жана өнүктүрүү процессин изилдеген илим катары адамдын инсандык сапаттарын калыптандырууда, дүйнө таанымын өркүндөтүүдө жана потенциалын ачууда маанилүү роль ойнойт [2].

Педагогиканын башаты байыркы доорлорго барып такалат. Байыркы Грецияда жана Римде тарбия берүү коомдун негизги маселелеринин бири болуп келген. Сократ, Платон жана Аристотель билимдүү жана адептүү жарандын калыптанышына багытталган

педагогикалык ойдун пайдубалын түптөшкөн. Орто кылымдарда педагогика диний мүнөзгө ээ болуп, негизинен руханий тарбияга басым жасалган. Ренессанс доорунда гуманисттик көз караштар өнүгүп, тарбиялоодо баланын инсандык сапаттары борбордук орунга коюлган [8].

Бүгүнкү күндөгү педагогика көп кырдуу илим катары бир нече багыттарды камтыйт:

1. Мектепке чейинки педагогика балдардын алгачкы жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө жана социалдашуусуна багытталган.
2. Мектеп педагогикасы билим берүү системасынын негизги бөлүгү болуп, окуу процес
3. Кесиптик педагогика түрдүү тармактар үчүн адистерди даярдоо маселелерин камтыйт.
4. Коррекциялык педагогика өзгөчө муктаждыктары бар балдарды окутуу жана тарбиялоо маселелерин изилдейт.

Илимий негизи менен катар педагогика искусство да болуп эсептелет. Чыныгы педагог окуу-тарбия ыкмаларын билүү менен чектелбей, чыгармачылык мамиле жасап, сабырдуулук жана боорукердик сапаттарын көрсөтүшү керек. Ар бир окуучунун индивидуалдуулугун түшүнүү, шыктандыруу жана туура багыт көрсөтүү – бул чыныгы мугалимдин көрөңгөсү.

XXI кылымда педагогика төмөнкүдөй маселелерге туш болууда:

1. Технологиялык өнүгүү билим берүү ыкмаларын өзгөртүп жатат.
2. Санариптик технологиялар менен онлайн билим берүүнүн мааниси артууда.
3. Инклюзивдик билим берүүгө болгон муктаждык өсүүдө, бул ар түрдүү окуучулардын өзгөчөлүктөрүн эске алууну талап кылат.
4. Педагогика – бул илим жана искусство катары коомдун маанилүү бөлүгү. Негизги максаты катары билим берүү гана эмес өз дооруна шайкеш, гармониялуу өнүккөн, коомго пайдалуу инсанды тарбиялоо.

Педагогика – адамды тарбиялоонун жана билим берүүнүн илими катары байыркы доорлордон баштап өнүгүп келе жаткан илим катары тарыхы узак мезгилдерди камтып, ар бир доордо коомдун муктаждыктарына жана талаптарына жараша өзгөрүлүп, өркүндөп келген [5].

Педагогиканын башаты байыркы цивилизациялардан башталып Байыркы Египетте, Вавилондо, Кытайда жана Индияда балдарды тарбиялоодо жана окутууда негизги басым адамды коомдун талаптарына ылайык даярдоого жасалган.

Байыркы Грецияда жана Римде педагогика илим катары калыптана баштаган. Сократ, Платон жана Аристотель адамдын акыл-эсин өнүктүрүү менен бирге, адеп-ахлактык тарбияга да чоң маани беришкен. Платон "Идеалдуу мамлекет" концепциясында билим берүүнү коомду өнүктүрүүнүн негизги куралы катары көрсөткөн.

Орто кылымдарда педагогика негизинен диний мүнөздө өнүккөн. Батыш Европада диний билим берүүдө чиркөө негизги ролду ойногон. Балдарды тарбиялоодо библиялык баалуулуктарга көңүл бурулган. Ислам цивилизациясында илимди жайылтуу максатында медреселер ачылган. Алар математиканы, астрономияны, философияны жана медицинаны окутуу менен педагогиканын өнүгүшүнө чоң салым кошкон. Ренессанс доору (XIV-XVII кк.) педагогиканын жаңы баскычын баштаган. Бул мезгилде гуманисттик көз караштар өнүгүп, адам баласынын индивидуалдуулугун жана анын билим алууга болгон укугун жогору баалаган. Ян Амос Коменский (1592-1670 жж.) педагогиканын системалуу илим катары

негизделишине чоң салым кошкон. Я.А. Коменский —Улуу дидактика» эмгегинде билим берүүнүн негизги принциптерин жана ыкмаларын иштеп чыккан.

Жан-Жак Руссонун философиясында балага табигый өнүгүүгө шарт түзүү маанилүү экендиги айткан. Жан-Жак Руссо педагогиканы гуманисттик көз караштарга ылайыкташтырган. XIX-XX-кылымдарда педагогика өз алдынча илим катары калыптанып, тарбиялоо жана билим берүү ыкмалары терең изилдене баштаган.

Песталоццийдин балдардын акыл-эсин, дене тарбиясын жана эмгекке болгон жөндөмдүүлүгүн гармониялуу өнүктүрүү идеяларын сунуштаган. Лев Выготский социалдык педагогиканын негиздөөчүлөрүнүн бири катары билим берүүдө социалдык чөйрөнүн маанисин жана бала менен мугалимдин өз ара байланышын изилдеген. Жан Пиаже балдардын когнитивдик өнүгүүсүнүн этаптарын изилдеп, педагогикага психологиялык негиз киргизген.

XXI кылымда педагогика илими тез өнүгүүдө. Инновациялык технологиялар билим берүүгө жаңы мүмкүнчүлүктөрдү ачууда. Компьютердик технологияларды жана интернетти колдонуу менен билим берүү жаңы деңгээлге чыкты. Инклюзивдик педагогика ар кандай социалдык, маданий жана физикалык өзгөчөлүктөрү бар адамдарды окутуу маселелери актуалдуу болууда. Педагогика илими ар бир доордо коомдун өнүгүү муктаждыктарына жооп берип келген. Анын тарыхы адамзаттын билимге, адепке жана гармониялуу жашоого болгон умтулуусун чагылдырат. Бүгүнкү күндө педагогика илими глобалдык өзгөрүүлөрдүн шарттарында дагы да актуалдуу жана маанилүү болуп саналууда [6].

Кыргызстанда педагогика илими тарыхый жана маданий өзгөчөлүктөрдүн негизинде калыптанып, өнүгүп келген. Бул илимдин өнүгүүсү улуттук маданият, салттар жана билим берүү системасы менен тыгыз байланышта. Педагогика кыргыз

элинин өзгөчө тарыхына жана муктаждыктарына ылайык калыптанып, улуттук руханий баалуулуктарды сактоо жана жаңы муундарды тарбиялоо максатын көздөйт.

Байыркы мезгил жана салттык тарбия кыргыз элинин байыркы тарбия берүү системасы көчмөн жашоо образына негизделген. Балдарды тарбиялоо үй-бүлөдө жана коомдо ишке ашырылып, турмуштук билимге басым жасалган. Улуу муун өзүнүн билимдерин жаш муундарга оозеки түрдө өткөрүп берип, кыргыз элинин каада-салттары, үрп-адаттары, эпостору жана маданияты аркылуу балдарды тарбиялаган. «Манас», «Семетей» «Сейтек» жана «Эр Төштүк» сыяктуу эпостор балдарды эр жүрөктүүлүккө, акылмандыкка жана адилеттүүлүккө үйрөткөн.

Советтик мезгилде Кыргызстанда билим берүү системасы түптөлүп, педагогика илими системалуу түрдө өнүгүүгө шарт түзүлгөн. 1920-жылдардан баштап Кыргызстанда мектептер ачылып, балдарды билим менен камсыздоо максаты коюлган.

1932-жылы Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институту (азыркы Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети) ачылган. Бул окуу жай педагогика илиминин негизги изилдөө борбору болуп калды. Аталган мезгилде педагогика илими социалисттик идеологияга негизделип, балдарды билимдүү жана тартиптүү коомдук жаран катары тарбиялоону максат кылган. 1991-жылы Кыргызстан эгемендүүлүккө жетишкенден кийин педагогика илиминде жана билим берүү системасында олуттуу өзгөрүүлөр болгон.

Педагогика илиминде кыргыздын каада-салттарын жана тарыхый-руханий баалуулуктарын чагылдырган билим берүү системасын түзүү максаты пайда болду.

Эгемендүүлүктөн кийин билим берүү системасы жаңы стандарттарга ылайыкташтырылып, көп тилдүү жана көп маданияттуу билим берүү практикасы киргизилди. Ар бир баланын билим алуу укугун камсыз кылуу максатында инклюзивдик билим берүү саясаты ишке ашырылууда.

Кыргызстандагы педагогикалык илимдин негизги багыттары катары:

1. Улуттук педагогика кыргыздын руханий-адептик баалуулуктарын жана салттарын окуу программаларына интеграциялоо.
2. Инновациялык педагогика санариптик технологияларды колдонуу менен окутуу жана тарбиялоо процесстерин жакшыртуу.
3. Этнопедагогикада кыргыз элинин салттуу тарбиялоо ыкмаларын изилдөө жана аларды заманбап билим берүүдө колдонуу.
4. Инклюзия. Ар кандай социалдык жана физикалык өзгөчөлүктөргө ээ балдарды билим берүү системасына интеграциялоо.

Кыргыз педагогикасынын өзгөчөлүгү руханий баалуулуктарды сактоо болуп билим берүүдө жана тарбиялоодо адептүүлүк, ынтымак, чоңдорду сыйлоо жана мекенчилдик идеялары кеңири колдонулат [3]. Кыргыз тилинде окутуу улуттук идентүүлүктү сактоо максаты көздөлүп Кыргызстандын аймактык өзгөчөлүктөрүнө ылайык билим берүү программалары иштелип чыгууда.

Кыргызстанда этнопедагогика илими улуттук каада-салттар менен заманбап билим берүүнүн инновацияларын айкалыштырып, өсүп-өнүгүүдө. Ал тарыхый мурастарды сактоо менен бирге, балдарды жаңы доордун талаптарына ылайык тарбиялоону көздөйт.

Педагогиканын улуттук жана инновациялык аспектилерин айкалыштыруу келечекте Кыргызстандын билим берүү системасын дагы жогорку деңгээлге чыгара

алат.

Кыргызстандын коңшу өлкөлөрү – Казакстан, Өзбекстан, Тажикстан жана Түркмөнстан этнопедагогика илимин өнүктүрүүдө өздөрүнүн тарыхый, маданий жана социалдык өзгөчөлүктөрүнө таянган. Бул өлкөлөрдүн педагогикалык системасы өзгөчө советтик билим берүү мурастарына негизделген жана заманбап талаптарга ылайык жаңыланууда.

Казакстандын педагогика илими советтик мезгилде түптөлүп, заманбап билим берүү системасы ошол мураска таянат. Эгемендүүлүктөн кийин казак тилинде билим берүү жана улуттук баалуулуктарды жайылтуу негизги максаттардын бири болду. Казакстанда билим берүү системасын эл аралык деңгээлге чыгаруучу «Болашак» стипендиясы иштелип чыккан, ал таланттуу жаштарды чет өлкөлөрдө окутууга мүмкүнчүлүк берет.

Казакстанда өзгөчө муктаждыктары бар балдарды билим берүү системасына интеграциялоо активдүү ишке ашырылууда. Билим берүү процессине санариптик технологияларды киргизүү, онлайн окутуу платформаларынын өнүгүшү басымдуулук кылууда.

Өзбекстанда педагогика илиминин өнүгүшү чоң жазуучу жана ойчул Алишер Навоинин (XV к.) идеяларына таянат, ал адамдын адеп-ахлагын жана билим алууну коомдук өнүгүүнүн негизги фактору деп эсептеген. Советтик мезгилде билим берүү системасы бекемделип, азыркы учурда ошол негиздерди заманбап талаптарга ылайыкташтыруу жүрүүдө.

Өзбекстанда билим берүүдө өзбек тилинин жана маданиятынын ролу чоң, ошол эле учурда көп тилдүү билим берүү практикасы да колдоого алынууда. Жогорку билим берүү системасы жаңыланып, чет элдик университеттер менен кызматташтык кеңейүүдө. Техникалык жана кесиптик билим берүүгө өзгөчө көңүл бурулуп, студенттерди эмгек рыногуна даярдоо маанилүү деп эсептелет.

Тажик элинин тарбия берүү салттары Зардуштчулук доорунан тартып өнүгүп келген. Балдарды адептүүлүккө жана эмгекке үйрөтүү негизги максат болгон. Советтик мезгилде билим берүү системасы түзүлүп, тажик тилинде билим берүү өзгөчө мааниге ээ болгон.

Тажикстанда билим берүүдө каржылоо чектелүү болгондуктан, мектептерде жана университеттерде сапатты жакшыртуу багытында иштер жүргүзүлүүдө. Тоолуу аймак болгондуктан билим берүүдө инфраструктура маселелери бар, бирок аларды чечүү үчүн жаңы технологиялар жана дистанттык окутуу ыкмалары киргизилүүдө. Мындан сырткары билим берүүдө тажик элинин улуттук баалуулуктары, адабияты жана маданияты баса белгиленет.

Түркмөн элинин педагогикалык салты тарыхый мурас жана улуттук баалуулуктарга негизделген. Совет мезгилинде бул өлкөдө билим берүү системасы негизделип, жалпы билим берүү жеткиликтүү болгон. Эгемендүүлүктөн кийин түркмөн тили билим берүүнүн негизги тили болуп калды. Билим берүү системасы катуу мамлекеттик көзөмөлдө турат жана улуттук идеологияга негизделген. Билим берүүдө багытында түркмөн тили, тарыхы жана маданияты артыкчылыктуу орунда турат. Чет элдик окуу жайлар менен кызматташтык чектелүү болгондуктан, билим берүү процесси негизинен жергиликтүү деңгээлде жүргүзүлөт.

Бардык коңшу өлкөлөрдө билим берүү советтик системанын негизинде калыптанып, азыркы учурда эгемендүүлүк шартында кайрадан өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Билим берүү системалары өз мамлекеттеринин тилин, тарыхын жана маданиятын сактап калууга багытталган. Учурда өлкөлөрдө заманбап технологияларды жана эл аралык стандарттарды интеграциялоо аракеттери жүрүп жатат. Коңшу мамлекеттердеги педагогика илими тарыхый жана маданий мурастарга таянуу менен өнүгүүдө. Кыргызстандын билим берүү системасы ушул өлкөлөрдүн тажрыйбаларын изилдеп, өзүнүн уникалдуу муктаждыктарына ылайыкташтырып, натыйжалуу реформаларды ишке ашыра алат [7]. Коңшу өлкөлөр менен билим берүү тармагында кызматташтыкты күчөтүү бардык тараптар үчүн пайдалуу болору айкын.

Кыргызстандан сырткары өлкөлөрдө этнопедагогика илими ар түрдүү багытта өнүккөн. Батышта гуманизм жана прагматизм, Чыгышта салт жана руханий баалуулуктар, ал эми Латын Америкасында социалдык теңдик идеялары басымдуулук кылат.

Бул ар түрдүүлүк педагогиканын глобалдык масштабда өнүгүшүнө чоң таасирин тийгизүүдө. Заманбап дүйнөдө ар кайсыл өлкөлөрдүн педагогикалык тажрыйбаларын изилдеп, аларды кыргыз билим берүү системасына интеграциялоо чоң мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Этнопедагогиканын тарыхый негиздери негизинен кыргыз элинин этнопедагогикалык көз караштары илгерки доорлордон бери уланып келет. Байыркы көчмөн цивилизациясында бала тарбиялоодо жомоктор, макал-лакаптар, ырлар жана салттуу оюндар колдонулган [4]. Бул усулдар бүгүнкү күнгө чейин сакталып, заманбап билим берүү менен айкалышууда.

Кыргызстандын билим берүү системасында этнопедагогиканын элементтери улуттук программалар аркылуу жайылтылууда. Мектептерде жана ЖОЖдордо салттык билим берүү методикасы заманбап усулдар менен айкалыштырылып, улуттук тарбиянын негизинде окутуу жүргүзүлүүдө [1].

Орто Азия мамлекеттеринин ар биринде этнопедагогика өзгөчө мааниге ээ. Өзбекстан, Казакстан, Тажикстан жана Түркмөнстанда улуттук салттар менен билим берүү багытындагы программалар кеңири колдонулат. Бул мамлекеттердин этнопедагогикалык практикалары орток мүнөзгө ээ болуп, өз ара окшош элементтерди камтыйт.

XXI кылымда этнопедагогиканын өнүгүшүнө санариптик технологиялар, заманбап методикалар жана жаңы муундагы мугалимдердин билими чоң таасир этет. Салттуу билим берүү усулдарын илимий негизде изилдөө жана аларды мектеп программаларына киргизүү маанилүү.

Этнопедагогика Кыргызстанда жана Орто Азияда билим берүү системасында өзгөчө орунду ээлейт. Улуттук баалуулуктарды сактоо менен заманбап билим берүүнү айкалыштыруу – этнопедагогиканын негизги максаты. Анын өнүгүүсү келечек муундардын руханий жана маданий тарбиясын чыңдоого чоң салым кошот.

Колдонулган адабияттыр

1. Абдрахманов К. —Элдик педагогика. Бишкек, 2015.
2. Асанов, А.А. «Педагогиканын негиздери», Бишкек: Мурас, 2020.
3. Билим берүү министрлиги. «Кыргызстандагы билим берүүнүн

- келечеги». Жарыяланган: 2023. Шилтеме: <https://edu.gov.kg>.
4. Жээнбеков Т. —Кыргыз тарбиясынын негиздери. Ош, 2018.
 5. Казакпаев Ж. —Кыргыз элинин билим берүү тарыхы. Бишкек, 2017.
 6. Назаров Р. «Традиции воспитания в кочевых обществах». Ташкент, 2019.
 7. Хусаинов А. —Этнопедагогика в странах Центральной Азии. Алматы, 2020.
 8. Токтогулова, Б.Б. «Жаш өспүрүмдөрдү тарбиялоонун өзгөчөлүктөрү», «Педагогика жана коом» журналы. №3, 2022, 45-50-беттер.